

İSLAM FELSEFESİ TARİHİ DERSİ ÖZET

BÖLÜM I: İSLÂM FELSEFESİNE GİRİŞ

- Felsefe kelimesi Yunanca **bilgelik sevgisi** anlamına gelen **philosophia** kelimesinden türetilmiştir.
- **İslam felsefesi**, İslam coğrafyasında yapılan her türlü felsefi faaliyetin genel adıdır.
- Klasik İslâm filozoflarının eserlerinde ve klasik ilim ve felsefe tarihi yazarlarının kitaplarında (tabakât) doğrudan 'İslâm felsefesi' tabirine rastlanmamaktadır. Bu eserlerde, İslâm coğrafyasında yürütülen felsefi faaliyetlere '**felsefe**' veya '**hikmet**', bu işi yapanlara ise '**feylesof** (çoğulu felâsife)', '**hakîm** (çoğulu hükemâ)' veya çoğul şekliyle '**felâsifetü'l-İslâmiyyin**' ve '**felâsifetü'l-İslâm**' (İslâm filozofları) denilmiştir.
- **Farabi'ye göre** "nazari hikmet, insana gerçek mutluluğu, ameli hikmet de mutluluğu elde etmek için yapılması gereken şeyleri bildirir" şeklinde tanımlar.
- İslam felsefesi geleneğinde hikmet, ameli ve nazari olmak üzere ikiye ayrılır.
 - Nazari hikmet, teorik hikmettir.
 - Ameli hikmet ise, uygulamalı, pratik hikmettir. Ameli hikmet ise tedbirü'l medine, tedbirü'l menzil ve ahlak olmak üzere üç kısma ayrılır.
- Tedbirü'l medine, şehir yönetimidir.
- Tedbirü'l menzil, ev yönetimidir.
- Ahlak ise, kişinin tutumu, davranışı, mizacı ve tabiatıdır .
- **İbn Sina ise**, hikmeti, "en üstün bilinen hakkındaki en üstün bilgi", "en doğru ve en sağlam bilgi" ve "bütün varlıkların ilk sebeplerinin bilgisi" şeklinde tanımlar.
- **İbn Rüşd'e göre ise**, 'felsefe yapmak, varolanlar hakkında düşünmek ve onları Yaratıcı'ya (Sâni') delâletleri, yani yaratılmış (masnûât) olmaları bakımından incelemekten öte bir şey değildir'
- **Kindî'ye göre** 'Ölmeye çalışmaktır'. Ölüm iki türdür. Birincisi tabii ölümdür ki bu, nefsin bedeni kullanmayı terk etmesidir. İkincisi de, duyusal arzuları (şehevât) öldürmektir. Kindî'ye göre, "ölmeden önce ölüm duygusunu hissetme" dir.
- **Kindî'ye göre** 'Felsefe insanın kendisini bilmesidir'. Çünkü insanın kendisini bilmesi ve tanınması, bütün âlemi tanınması anlamına gelmektedir. Kindî, insan için 'küçük âlem' tabirinin kullanılmasını bu tarifle ilişkili görmektedir .
- **Kindî'ye göre** 'Felsefe, insanın gücü ölçüsünde Allah'ın fiillerinin benzerini yapmasıdır.' Bununla insanın fazilet bakımından yetkinliğe ulaşması kastedilmiştir. Allah'ın ahlakıyla ahlaklanmak şeklinde de yorumlanabilir.
 - **Cürcânî'ye göre:** "Hikmet, insanın gücü ölçüsünde, varlıkta nasıl ise o şekilde, eşyanın hakikatini araştıran bir ilimdir; teoriktir, alet ilmi değildir .

BÖLÜM II: İSLÂM FELSEFESİNİN KAYNAKLARI YAPISI VE ÖZGÜNLÜĞÜ

- İslâm Felsefesinin Doğuşuna Etki Eden Kaynaklar şunlardır:

İÇ ETKENLER (DAHİLİYE)

- 1.KURANI KERİM
- 2.HADİS
- 3.BEYTÜL HİKME (Bilgelik Evi)

DIŞ ETKENLER (HARİCİYE)

- 1.ANTİK YUNAN (HARİCİLER İÇERİSİNDE EN ETKİLİ OLAN)
- 2.HELENİSTİK FELSEFE (İSKENDERİYE, ANTAKYA, HARRAN, URFA, CUNDİŞAPUR, NUSAYBİN, BAĞDAT)
- 3.KADİM İRAN (KADİM FARS)
- 4.KADİM HİND

- Şüphesiz İslâm felsefesinin oluşmasına etki eden en temel kaynak Kuran-ı Kerim ve Hz. Peygamberin hadisleridir.*

- İlk tercüme hareketleri Emevîler döneminde başladı.*

- Aristoteles'in Arapça'ya çevrilen bazı eserleri şunlardır:*

1.FİZİK, 2.METAFİZİK, 3.POETİKA, 4.DE ANİMA, 5.KEVN VE FESAD, 6.ORGANON

- Eflatun'un Arapça'ya çevrilen bazı eserleri şunlardır:*

1.Cumhuriyet, 2.Kanunlar, 3.Sofist, 4.Timaios

- Savunmalar adlı eser SOKRATES'e aittir.

- Hindlilerle ilgili bugün önemi biraz daha anlaşılan **Biruni'nin "Kitab Tahkik ma lil Hind"** adlı eserdir.

1. Meşşâiyye/Meşşailik

- **Meşşâilik, İslâm felsefesinin en rasyonel yönünü temsil eden filozofların düşüncelerini içerisine alan bir kavramdır.**
- **Meşşâî kelimesi "yürüyenler" anlamına gelmektedir.**
- **Peripatetizm ekolu de denilmiştir.**
- **Aristoteles'in etkisi fazladır.**
- **Südur teorisini benimsemişlerdir. (Kindi ve İbn Rüşd hariç)**
- **Eflatun'un görüşlerinden etkilenmişlerdir.**
- **Meşşâî geleneğin en önemli özelliği din/vahiy ve felsefe/akıl arasında **uzlaşmacı yaklaşımı** kabul etmesidir.**
- **Felsefe tarihinde ilk defa Meşşâîler nübüvveti felsefî bir problem olarak temellendirmeye çalıştıkları için epistemolojiye yeni bir boyut kazandırmışlardır.**
- **Meşşâî düşünce, yöntem olarak rasyonalist ve amprik yaklaşımı benimsemektedir.**
- **İslâm felsefesinde genelde Kindî (796-866), Fârâbî (870-950), İbn Sînâ (980-1037), İbn Bacce (1095-1198) ve İbn Rüşd (1126-1198) bu ekolün temsilcileri arasında sayılmaktadır.**

2. **Revâkiyye/İslâm Stoacılığı**

- **Stoacılık Zenon tarafından kurulmuş daha çok ahlaki nitelikler taşıyan felsefî bir öğretilerdir.**
- **Stoa direkli galeri demektir.**
- **Her şey Tanrısal amaç (telos) ile uyum halindedir. Evren Tanrı'nın belirliğidir. Bu sebeple âlemde kötülük yoktur.**
- **Filozoflar revaklarda oturarak ders yaptıkları için bu şekilde isimlendirilmişlerdir. Filozofları ifade etmek için sütun manasına gelen "Ustuvanî", "Ustavaniyyûn" ve "Ashabu'l ustavana" ifadeleri de kullanılır.**
- **Kindi'nin kozmolojisindeki "TABİAT BOŞLUĞU KABUL ETMEZ, DOĞA BOŞ İŞ YAPMAZ." Prensibi ele almışlardır.**

3. **İşrâkiyye**

- **Şihâbüddin es-Sühreverdî'nin (1155-1191) kurduğu mistik ve teosofik nitelikli bir felsefedir. Sühreverdî'nin el-Hikmetü'l işrak adlı eserinden iktibasla İşrâkîlik denilmiştir.**
- **İşrak felsefesi: Akla ve duyu bilgisine gerek kalmaksızın hakikatin sezgi, iç aydınlanma, keşf ve zevke dayanarak elde edilebileceğini savunan felsefî bir yaklaşımdır.**
- **Dini ve felsefi hikmeti **birleştirmek** amacı güder.**
- **Sezginin bilgi için ilk aşama olduğunu kabul ederler.**
- **Işık, nur, iç aydınlanma, doğu hikmeti, keşf, sezgi ön plandadır.**

A. Tabiat Felsefesi/Natüralizm

- İslâm düşüncesinde **tabiiyyûn** olarak ifade edilen filozoflar genel olarak, Tanrı'yı ve ruhu inkâr etmelerinden değil felsefî düşüncelerini ve metafiziği tabiat felsefesinden hareketle inşa ettikleri için bu isimle anılmışlardır.
- Tabiat düşüncesinin islâm dünyasına girmesinde **Öklid, Batlamyus, Hipokrat, Galen ve Aristoteles'in** eserlerinin tercümelerinin etkisi büyüktür. **NOT: EFLATUN'un etkisi YOKTUR.**
- **Deney ve tecrübe yöntemlerini** kullanırlar.
- Biz burada tabiatçı felsefenin en önemli temsilcileri olan Zekeriyâ er-Râzî, İbn Râvendî ve İhvân-ı Safâ'yı inceleyeceğiz.

1. Ebu Bekir Zekeriyâ er-Râzî

- Râzî, Batılılarca *Rhazes ve Alubator* olarak bilinir.
- Râzî, tıptaki bu rakipsiz otoritesinden dolayı İslâm dünyasının en büyük hekimi kabul edilerek **"Calinisu'l Arab" (Arapların Galeni)** diye isimlendirilmiştir. Bu ününden dolayı da daha çok 'tabip Razi' olarak meşhur olmuştur.

- Deisttir. Yani Tanrıya inanıp ancak hiçbir dini kabul etmeyen görüştür. Bazı eserleri şunlardır:

1. Tıbbü'r ruhani

2. es-Siretü'l felsefiyye

3. Kitabü'l hâvi fi't tıb

- *Râzî, deney ve tecrübeye dayalı ampirik bilimin ilk temsilcisidir. Bu sebeple de "tabiat felsefesi" ekolünün kurucusu kabul edilir.*

- *Râzî'nin iddia ettiği "beş ezeli varlık" ise,*

- 1. Tanrı- yaratıcı (Bâri),**
- 2. Külli nefis,**
- 3. Mutlak madde (heyûlâ),** [anâsır-ı erbaa (dört unsur: toprak, hava, su, ateş)]
- 4. Mutlak mekân (halâ) ve**
- 5. Mutlak zamandır (dehr)'dir.**

B. Dehrîyyun/Maddiyyun Ekolü

- Her şeyin ölçüsünün zaman olduğu ve varlığın zaman içerisinde eridiğine inandıkları için **Dehrîyyun** olarak isimlendirilmişlerdir.
- Dini ve nübüvveti inkar ettikleri için **Zanâdika (zındıklar),**
- Allah'ı ve ruhu inkâr ettikleri için **Mülhid veya Muattıla (ateistler),**
- maddenin ötesinde başka bir gerçeklik olmadığına inandıkları için **maddiyyûn,**
- bilginin sadece duyular vasıtasıyla elde edilebileceğini savundukları için ise **Hissiyyûn (duyumcular)** olarak isimlendirilmektedirler.

İbn Râvendî ve Felsefesi: Her grup marjinal fikirlerinden dolayı kendisini sapık ilan etmiştir.

C. Felsefî Bir Topluluk: İhvân-ı Safâ : İhvanü's Safa (Saf/temiz Kardeşler) adını *Kelile ve Dimne'de* geçen halkalı güvercin hikâyesinden alır. Yöntemleri **vahiy ve tecrübedir.**

- İhvân-ı Safâ insanda ahlâkî melekelerin oluşumunu dört niteliğe bağlamaktadır.

1. Dört Sıvı (ahlât-ı erbaa): Kan, balgam, sarı safra ve kara safradan oluşur.

2. Doğal çevre ve iklim şartlarıdır.

3. Astroloji ve burçlardır.

4. Sosyal çevre ve eğitimidir.

- Gerçek filozofları rabbaniyyun ve rasihun olarak ifade eden İhvan'a göre filozoflar peygamberlerin ölçülerine ne kadar yaklaşırsa hakikati o kadar idrak etmiş olur.

- *Risaleler okuyordı bu risaleler genel olarak dört bölüme ayrılmıştır:*

1. Talimi Riyazet, 2. Tabi ve Cismani Bilimler, 3. Akli ve Nefsânî Bilimler, 4. Kanûnî ve İlâhî Bilimler

BÖLÜM V: DOĞUDA MEŞŞAİLİK

A.EBU YAKUB B. İSHAK EL-KİNDÎ (796 YILINDA IRAK'DA DOĞDU. 866 YILINDA VEFAT ETTİ.)

- İlk İslam filozofu KİNDÎ'dir.
- Kindi İlmîni faziletini amaçlamaktadır. (Akıllı ve cahil insanı karşılaştırarak)
- *Alchindus* olarak da tanınır.
- Kindi'nin en önemli eserleri şunlardır:
 - 1) *Kitâb fî'l-Felsefetî'l-Ûlâ*: Kindi'nin en hacimli felsefe eseridir. Mu'tasım'a takdim edilmiştir.
 - 2) *Risâle fî Hudûdi'l-Eşyâ ve Rusûmihâ*: Çeşitli felsefî terimlerin açıklandığı bir sözlük şeklindedir.
 - 3) *Risâle fî'l-Akl*
 - 4) *Kelâm fî'n-Nefs*
- *Kindi'ye göre, "...Nereden gelirse gelsin, isterse bize uzak ve karşıt milletlerden gelmiş olsun, gerçeğin güzelliğini benimsemekten ve ona sahip olmaktan utanmamalıyız"*
- *Kindi'ye göre akıl: "varlığın hakikatini kavrayan basit bir cevherdir".*
- **Cevher:** *Kendi kendine yeterli olan; arazları taşıdığı halde kendisi değişmeyen, niteleyen değil nitelenendir.*
- *Kindi akıllı dört bölüme ayırmaktadır:*
 1. *Bilkuvve akıl*
 2. *Bilfiil akıl*
 3. *Müstefad akıl*
 4. *Beyânî ve Zâhir akıl*

B. FÂRÂBÎ (870 YILINDA TÜRKİSTAN'DA DOĞDU – 950 YILINDA VEFAT ETTİ.)

- Fârâbî İslâm dünyasında "Muallim-i Sani" yani ikinci öğretmen olarak bilinmektedir.

Fârâbî'ye bu ismi İbn Sînâ vermiştir.

- Batı'da "AlFârâbîus" ve "Abunaser" diye tanınmaktadır.
- Onun eserlerinden bazıları şöyledir:

1) Tahsîlu's-Saâde

2) Ârâu Ehlü'l Medînetü'l-Fâzıla

3) Es-Siyâsetü'l-Medeniyye

4) İhsâu'l-Ulûm

- "Ben Aristo zamanında yaşasaydım, onun en iyi öğrencilerinden olurum" demiştir.

- Her ne kadar Kindî ilk İslâm filozofu olarak kabul edilse de Meşşâî felsefenin gerçek anlamda kurucusu olarak Fârâbî görülür.

- Fârâbî âlemin varlığını Südür (taşma) nazariyesi ile açıklamaktadır. Südür, varlığın mutlak bir olan Tanrıdan düzenli ve sistemli bir şekilde taşarak meydana geldiğini açıklayan felsefî bir kuramdır.

- Ukul-ü aşere (on akıl) teorisinde denilen ve âlemin bir anda yokluktan değil de "bir den ancak bir çıkar" hipotezinde olduğu gibi taşma şeklinde var olduğunu iddia teorisinin adı Südür/feyezan denir.

- Mutlak bir PLOTİNUS'un ENNEADLAR adlı eserinde detaylı işlenmiştir.

- Fârâbî'ye göre aklın kategorileri şunlardır:

1) Bilkuvve Akıl (Potansiyel akıl),

2) Bilfiil Akıl (Eylemsel Akıl),

3) Müstefad Akıl (Kazanılmış Akıl),

4) Faal Akıl (Tanrı-âlem ve insan ilişkisini açıklayan alternatifsiz kavram faal akıldır.)

- Fârâbî'ye göre, toplumlar iki kısma ayrılır: Faziletli-erdemli toplumlar ve faziletsiz toplumlar. Faziletli toplumların tek şekli vardır. Oysa faziletsiz toplumlar, cahil, fasık, sapık ve türediler olmak üzere dörde ayrılır.

- Cahil şehir kendi içinde altıya ayrılmaktadır: Zaruret Şehri, Kötü şehirlerde yaşayan kötü topluluk, Bayağı (hasis) Şehir, Şeref Düşkün Şehir, Zorba Şehir, Demokratik şehir.

C. İBN SÎNÂ (980 YILINDA İRAN'DA DOĞDU – 1037 YILINDA VEFAT ETTİ.)

• "Tıbbın Prensi" , "Avicenna" , Latin ressamaların tablolarında bir elinde âsâ diğer elinde bir küre ve başında bir taç, sağında Galen solunda Hipokrat ile birlikte resmedilerek tıp ve felsefede ki büyüklük ve otoritesi anlatılmaya çalışılmıştır. Bu sebeple kendisine 'filozofların üstâdı' anlamında 'Şeyhu'r Reis' denilmektedir. Eş-Şeyhu'r Reis (Büyük Üstat) ve Emir-u Kullü'l Ulum (Tüm İlimlerin Prensi) lakaplarını hak ederek kazanmıştır.

• Bazı eserleri şunlardır:

1. Eş-Şifa ,

2. En-Necât

3. El-İşârât ve't-Tenbihât

4. Kitâbu'n-Nefs

5) Kitâbu'l-Kânun fî't-Tıp (TIP ESERİDİR.)

6) Urcûze fî't-Tıp (TIP ESERİDİR.)

Eş Şifa'nın bölümleri şunlardır:

a) Mantıkiyyat (Mantık Bilimleri), b) Tabiiyyat (Tabiat Bilimleri),

c) Riyaziyyat (Matematik Bilimler), d) İlahiyat (Metafizik).

• İbn Sînâ'nın psikoloji anlayışı **nefs teorisi** etrafında şekillenmektedir. Kendine özgü bir yaklaşım ortaya koyduğu nefis hakkında **UÇAN ADAM** örneğiyle meşhurdur.

• **Fârâbî**'yi 'akıl filozofu' olarak tanımlarken **İbn Sînâ**'yı 'ruh filozofu' olarak tanımlamaktadır.

• MEAD: Ruhun bedenden ayrıldıktan sonraki hali demektir.

• MEAD ANLAYIŞI: **İbn Sînâ'nın ruhanî diriliş konusundaki görüşleri özgündür.** Gazzâlî, cismani diriliş reddettiği için İbn Sînâ'yı açık bir şekilde tekfir etmiştir. Ancak İbn Rüşd, tekfir konusunda Gazzâlî'yi eleştirerek İbn Sînâ'nın ahireti reddetmediğini onun ölüm sonrası yaşama inandığını fakat mahiyetini tartıştığını bu sebeple tekfir edilemeyeceğini belirtir.

• Saldırganlık ve korkaklık itidalinin şeklinin **İRÂDE** de olduğunu söylemiştir.

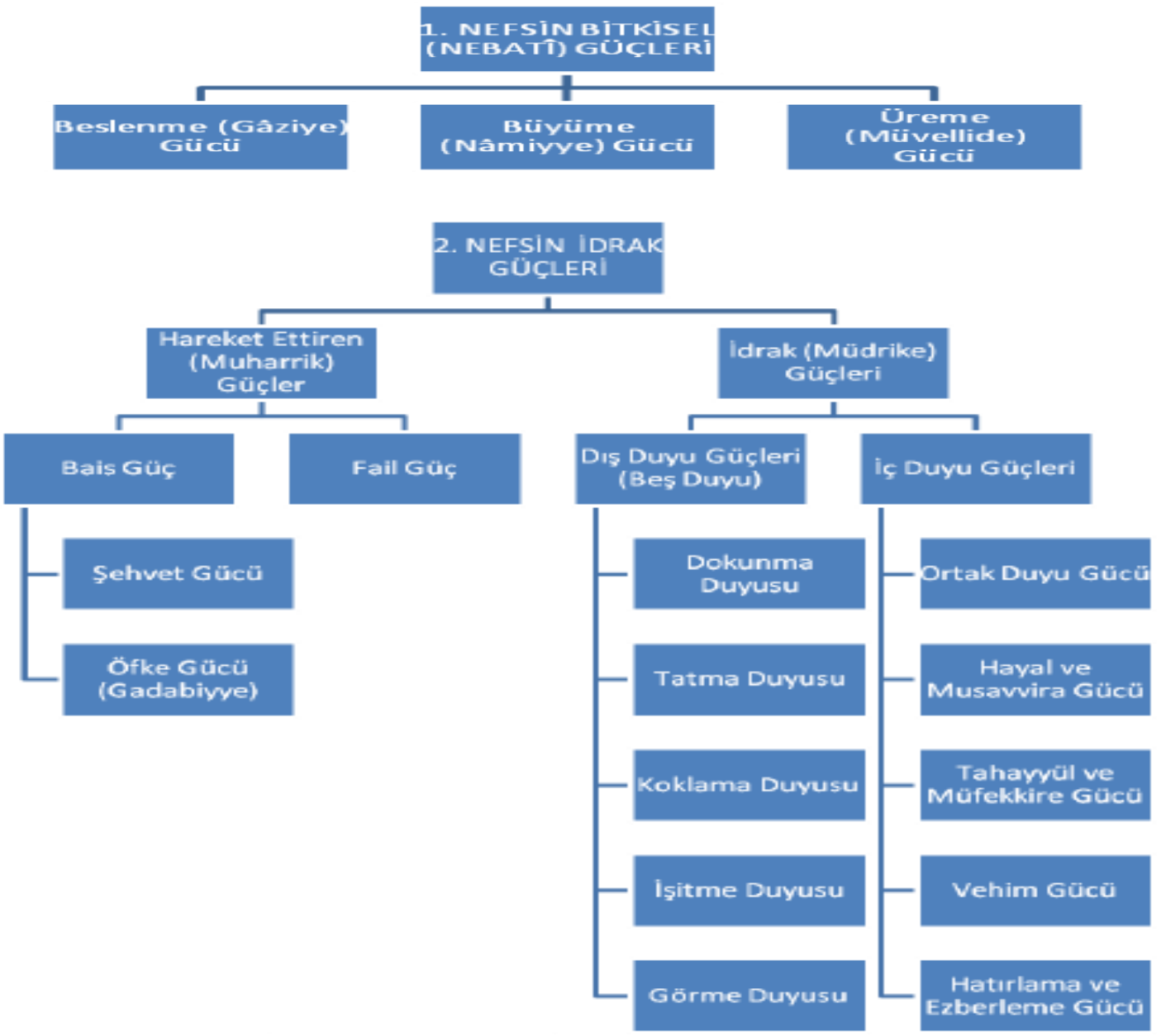
• İbn Sînâ, ölüm sonrası nefislerin saadet ve şekavet durumlarıyla ilgili dört sınıftan bahsetmektedir:

1) Münezzehe kamil nefisler (yetkin ve arınmış nefisler)

2) Münezzehe olmayan kamil nefisler (yetkin olan ama arınmamış nefisler)

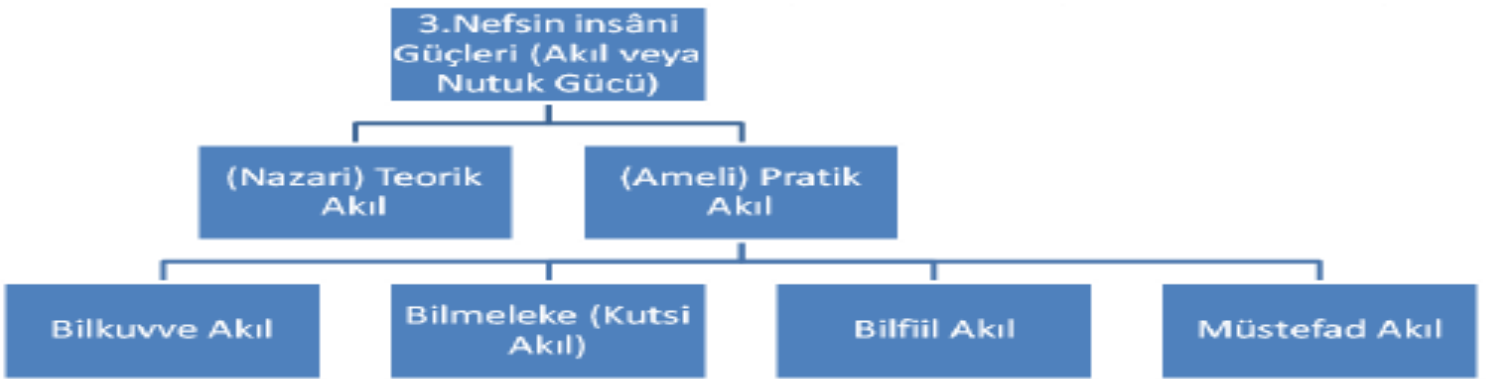
3) Münezzehe nâkıs nefisler (Arınmış ama eksik nefisler) DELİLER ve ÇOCUKLAR bu sınıftadır.

4) Münezzehe olmayan nâkıs nefisler (Arınmamış ve eksik nefisler)

-Şehvet ve Öfke BAİS dedir.

-Beş duyu HAFIZA da toplanır.

NOT: Aristoteles nedenin ne olduğu ve çeşitleriyle ilgili olarak dört türlü tasnif ve tanım yapar.

1) Maddi neden: Bir şeyi, bu şeyin parçası olarak meydana getiren içkin maddedir.

2) Formel (surî) neden: Form veya model, tanımın içinde bulunan kısımları, maddenin şeklidir.

3) Ereksel (gai) neden: Bir şeyin kendisi için olduğu şey, sağlık için yürümek gibi

4) Fail neden: Değişmenin ve sükunetin kendisinden başladığı ilkedir.

BÖLÜM VI: BAĞIMSIZ FİLOZOFLAR: GAZZÂLÎ VE BAĞDÂDÎ

A. GAZZÂLÎ (1058 – 1111)

- **Hüccetü'l İslâm** (İslâm'ın delili) ve **Zeynü'd din** (dinin süsü) lakaplarıyla anılmaktadır.
- Yol kesicilerin reisi, 'kâğıtların gidince âlimliğinde bitiyor mu?' dediğinden sonra bu eleştiriyi Allah'ın bir ikazı sayan Gazzâlî üç yıl içinde notlarının tamamını ezberlediğini belirtir.
- Gazzâlî'nin hayatında ki en önemli kırılma noktalarından biri şüphesiz Nişabur'a giderek dönemin en tanınmış **Eş'ari kelim âlimi İmâmü'l Haremeyn el-Cüveyni'den** ders almasıdır.
- Cüveyni sonrası Gazzâlî, yirmi altı yaşlarda muhtemelen ilim için destek almak adına vezir Nizamülmülk ile görüşmüş ve onun iltifatını ve himayesini kazanmıştır. Daha sonra da Nizamülmülk'ün danışmanı olacaktır. Gazzâlî'nin Nizamülmülk'e danışman olarak görevlendirilmesinin birçok nedeni olabilir: Bunlar **Gazzâlî'nin kişiliği ve ilmi şahsiyeti**, **Hasan Sabbah'ın organize ettiği ve siyasî cinayetler işleyen Bâtînî hareketi ile ilmen mücadele etmektir. Gazzâlî bunun için "Fedaihu'l Batıniyye"** adlı eseri yazması ve onları düşünce durdurmak istemesidir. **Mısır'da el-Ezheri kuran Ezher Şiasının kültürel gelişimiyle rekabet etmesidir.**
- Gazzâlî, 1091 yılında Bağdat Nizamiye medresesi kelim müderrisliğine tayin edildi.

Gazalinin bazı eserleri şunlardır:

1. Tehafütü'l Felasife

2. El münkız mine'd Dalal

3. Makaasidü'l Felasife

4. Miyarül İlim

5. İhyau Ulumi'd Din

6. Kimya-i Saadet

- Felsefeciler, Gazzâlî'ye göre **dehriler (dehriyyûn)**, **tabiatçılar (tabîiyyûn)** ve **ilâhiyatçılar (ilahıyyûn)** olmak üzere üç sınıfa ayrılır.
- Bilginin oluşum sürecinde Gazali **ŞÜPHEYİ** araç olarak kullanır.
- Gazzâlî hakikat peşinde koşanları **"el-Munkiz mine'd dalâl"**de dört sınıfa ayırır:

1. Kelamcılar (mütekellimûn)

2. Bâtînîler

3. Filozoflar (felâsife)

4. Sûfiler

- Gazzâlî'nin filozofları tekfir ettiği üç mesele şunlardır:

1. Allah'ın cüz'iyatı bilmemesi: Allah'ın küllileri bilip, cüz'ileri bilmediği,

2. Âlemin kıdemi: Âlemin ezeli (kıdemi) olduğunu kabul etmeleri,

3. Haşri ruhani: Ölüm sonrası dirilişin cismanî değil ruhani olacağı iddiaları sebebiyle Gazzâlî, başta İbn Sînâ olmak üzere Fârâbî'yi tekfir etmiştir.

- Gazali sebeplilik (determinizm) ilkesini **MUCİZELERE YER AÇMAK** için reddetmiştir.
- Gazali'nin dünyayı ele alış teodisesi şudur: **MÜMKÜN ALEMLER ARASINDA EN GÜZELİ, EN İYİSİ VE EN TAMIDIR.**
- *Gazzâlî Tehafütü'l felasife adlı eserinde ise yirmi noktada filozofları eleştirmiştir.*

Bunlardan bazıları şunlardır:

- i. Filozofların âlemin ezeliyeti hakkındaki doktrinleri,
 - ii. Filozofların sebeplerinden zorunluluğu hakkındaki görüşleri,
 - iii. Filozofların sıfatları inkar konusundaki görüşleri,
 - iv. Filozofların mead hakkındaki görüşleri.
- Gazzâlî, mantığı Kelama dâhil eden ilk düşünürdür.

B. EBU'L BERAKÂT EL-BAĞDÂDÎ (1077- 1152)

- Bağdâdî'yi zamanın birinciği manasında *Evhâdü'z zaman*, filozofların efendisi anlamında *Seyyidü'l hukemâ* ve çağının filozofu manasında *Feylesüfu'l evân* lakaplarıyla adlandırmaktadır.
- Ebul Berekat el Bağdadi zaman, mekan ve hareket konularında **Meşsailerden** ayrılmaktadır.
- *Kitabü'l-Mu'teber fi'l-Hikme:* Bağdâdî'nin ifadesiyle bu eser, felsefî kültürü almaya yetenekli olan uzaktaki öğrencilerin istifaya etmesi için konuları onların anlayacağı şekilde basitçe ve tertibe göre yazılmıştır.

I. SÜHREVERDÎ EL-MAKTÛL (1153-1191)

- İşrakî felsefenin üstadı anlamında **Şeyhü'l İşrak** olarak bilinen Sühreverdi'ye sevenleri eş-Şehid muhalifleri ise *el-maktul* lakabını vermektedir.
- En önemli eserleri **El-hikmetü'l işrak**, *Mukavemat (Karşı çıkışlar)*, *Mutarahat (Konuşmalar)*, *Telvihat (Levhalaştırmalar)*.
- **İŞRAK FELSEFESİ**; *akla ve duyu bilgisine gerek kalmaksızın hakikatin sezgi, iç aydınlanma, keşf ve zevke dayanarak elde edilebileceğini* savunan felsefî bir yaklaşımdır. **Dini ve felsefi hikmeti birleştirmek amacı güder.** İşraki felsefe **Şii ULEMA** mezhebinden taraftar bulmuştur.
- Sühreverdi'nin mead görüşüne göre hayatın amacı gökteki meleksel tarafından kopan ruhun yeniden oraya ulaşmasını sağlamaktır. Bu amacı gerçekleştirme bakımından insanların ruhları üç kısma ayırır: **1. Eşkiya, 2. Süeda, 3. Müteellihûn**

1. Eşkiya: Ruhları aydınlığa kapalı şer ve bilgisizlikle dolu olanlardır. Kozmik hayal labirentine giderler. Yani askıda kalmışlardır ve şer güçlerin ve karanlık cinlerin dünyasındadırlar.

2. Süeda: Nihai hedef olan yüce nura ulaşmış insanlardır. Bunlar idealar alemine (ayan-ı sabite) giderler ve dünyada var olan tatlar ve duyuların hakikileriyle/orjinalleriyle zevklenirler. Gerçek varlık ve tatlar bu âlemedir. Dünyadaki görülen tatlar ve duyular sadece bu âlemin gölgeleridir.

3. Müteellihûn: Daha bu hayattayken bile ruhlarını aydınlatmış ve kutsallık kazanmış olan âlim ve **feylosoflardır**. Melekler alemine yükselirler ve yüce nura yakın olmanın tadına varırlar.

Sühreverdi'ye göre filozoflar bu gruptadır.

II. İBN TUFEYL [1105? (GIRNATA'DA DOĞMUŞTUR.) – 1185]

- İbn Tufeyl Latin dünyasında *Abubacer* veya *Abentofail* olarak tanınmaktadır.
- İşraki Felsefe geleneğinden olup salt ilimle yetkinleşmek anlamında nazari bir felsefeyi değil bu olguya eşlik eden pratik erdemleri müşahedeyi ve ruhi tecrübeyi kapsayan bir felsefeyi ifade eden ENDÜLÜSCÜ felsefecidir. Kısaca İşraki felsefeci ve Endülüsçü olan İBN TUFEYL sadece salt ilimle nihai yetkinliğe ulaşılmayacağını söylemiştir.
- İbn Tufeyl eserleri şunlardır:
 1. **Hayy bin Yakzan:** İbn Tufeyl'in felsefi ve mistik eseridir. Bir adada yetişen bir kişinin doğal DİNİ TECRÜBESİNİ konu edinen felsefi bir romandır. Bu eserden de anlaşılacağı üzere Hayy bin Yakzan İŞRAKİ ekolüne sahiptir. Hayy bin Yakzan'ın bir adada kendiliğinden oluşmasını ifade eden kavram ise TEVELLÜD-Ü ZATİ 'dir.
 2. El Urcuze fit Tıb

III. MOLLA SADRA (1571 – 1641)

- Temel olarak İşrakidir.
- Kendisine filozofların reisi anlamında **Sadrul Müteellihin**, Sadruddin lakabı ise kelamı çevrelerde kabul edilen üstünlüğünü göstermektedir.
- Aldığı eğitim ve temsil ettiği düşünsel gelenek batını yorumları ön plana çıktığı için bazı zahir ulemanın hücumlarına maruz kalmıştır.
- İşraki ve Meşşai düşünceyi sentezleyen bir düşünürdür.
- **El esfâru'l erbaa** ve **İksirul Arifin** en önemli eserleridir.
- El esfarul erbaa adlı eserinde geçen sefer (yolculuk) kelimesinin anlamları şunlardır:
 1. Hak ile Hakka yapılan yolculuk
 2. Yaratıkların hakka doğru yaptıkları yolculuk
 3. Hak'dan Hak ile yaratıklara yolculuk
 4. Halk'da hak ile yolculuk

NOT: Kuldan kula yolculuk olmamıştır.

BÖLÜM VIII: ENDÜLÜS'DE MEŞŞAİLİK: İBN BÂCCE-İBN RÜŞD

A. İBN BÂCCE (1077 Saragossa'da doğdu – 1138)

- 3 büyük Endülüs filozoflarından biridir. (İbn Tufeyl – İbn Rüşd – İbn Bacce)
- İbni Bacce'nin latince isminin karşılığı AVAMPACE'dir. İbn Saiğ olarak da bilinmektedir
- "Tedbirul Mütevahhid" isimli eserin sahibidir. (Kendi hayat tecrübelerini ele almış.)
- İbni Bacce'nin mütevahhid kelimesi YALNIZ ADAM anlamına gelir.
- İbni Bacce felsefesinde yalnız adamın yaşamış olduğu sorunlara çözüm amacıyla geliştirdiği felsefi önerilere TEDBİR denir.
- *Tedbir* kelimesinin kavramsal içeriğini sorgulayarak eserine başlayan filozofa göre dört çeşit tedbir vardır: **Birincisi** Allah'ın âlemin tedbiridir. Bu durum Allah'ın alemi yaratması ile ilgili bir durumdur. **İkincisi**, devlet yöntemi olarak ifade edilen *tedbiru'l müdün*'dür. **Üçüncüsü**, *tedbir'ul menzil*'dir. Yani şehir yönetimini de bir parçası olan ev yönetimidir. **Dördüncüsü** ise *tedbiru'l mütevahhid*'dir.
- İnsanın akli gelişim sürecini ifade eden bilgi düzeyleri seviyeleri şunlardır:
- **Cumhur**, bilgi düzeyi olmayan sıradan insanlardır. Henüz tam olarak soyutlama yeteneğine sahip olmayan bu insanlar, insan bilgisinin en alt basamağını oluşturan bu sınıf tabii bir mertebedir.
- **Nüzzar**, teorik bilgi düzeyine sahip olanlardır. Matematik ve doğa bilimleri ile uğraşırlar.
- **Süeda (mutlu insanlar)ise**, kendini soyutlayabilmiş insanlardır. Maddi ve manevi suretleri tam olarak idrak edebilirler. İbn Bacce müstefad akıl seviyesine ulaşmış, faal akılla ittisal etmiş bu seviyede ki **insanları filozoflar olarak görmektedir. En nihayetinde filozof yalnız adamdır.**
- İbni Bacce felsefesinde "Erdemsiz bir toplumda yaşayan erdemli bir insanı" ifade eden kavram **MÜTEVAHHİD**'dir.
- İbni Bacce felsefesinde "Erdemli toplumda yaşayan insan tiplerini" ifade eden kavram **MÜFRET (SUEDA) DAHA GENEL OLARAK MÜTEVAHHİD**'dir.
- İbni Bacce felsefesinde "Toplumdaki genel düşünce ve anlayışa aykırı insan tiplerini" ifade eden kavram **NEVABİT (TÜREDİLER)**'dir.
- İbni Bacce felsefesinde "Felsefi ahlakta kemali yakalamış" ifade eden kavram **FELASİFE**'dir.
- İbni Bacce "Erdemli bir toplumda doktorlara ve hakimlere yer yoktur." demiştir.

B. İBN RÜŞD (1126 Kurtuba'da doğdu. - 1198)

- Şerhlerdeki başarısından ve otoritesinden dolayı Latin dünyasında '**Yorumcu**' olarak meşhur olmuştur. Aynı zamanda İbn Rüşd, Batı dünyasında **Averroes** olarak anılır.
- **İbn Rüşd'e göre hikmet/felsefe** bir şeyin sebeplerini bilmek ve sebepler sayesinde Allah'a varmaktır.
- İbn Rüşd, **Aristoteles'in** nefis hakkındaki görüşlerini benimsemiştir ve nefsin tanımını **tabii organik cismin ilk entelekiyası (yetkinlik kemal)** şeklinde yapmıştır.
- İbn Rüşd'e göre insanlar anlayışlarının farklılığı bakımından ayırmıştır bunlar şunlardır: **Burhani – Hatabi – Cedeli** 'dir. Fakat **İdraki** yoktur.
- İbn Rüşd'e göre insanlar anlayışlarının farklılığı bakımından *burhanî, cedelî ve hatabî* olmak üzere üçe ayrılır.
 - a) Burhan ehli: Aldıkları bir bilgiyi burhanî yolla kabul edenlerdir.
 - b) Cedel ehli: Herkesçe bilinen ve meşhur olan şeylere itimat ederek kabul eden kimse.
 - c) Hatabi: İknai sözlere uyan kimsedir.
- İbn Rüşd'e göre en ehil olan grup **BURHAN EHLİ**'dir.
- Felsefeci ve hukukçu kimliğe sahip İbn Rüşd, akıl ile çelişen nasları te'vil yapmayla ilgili olarak insanları üç sınıfa ayırır: Birinci sınıf, halkın çoğunluğunu oluşturan **hatabe ehlidir**. Bunların te'vile liyakati yoktur. İkinci sınıf, tabiatları, adetleri ve alışkanlıkları icabıyla **cedelî te'vil ehliyetine** sahip olanlardır. Üçüncü sınıf ise, tabiatları, hikmet bilgisine olan hâkimiyetleri itibariyle kesin te'vil ehliyetine sahip **burhan ehli** olanlardır.
- Aristotelesi Batı dünyasına tanıtan kişidir.
- Gazali'yi eleştirmek için tefahüt yazmış büyük Astro yorumcusu olan Endülüs İslam Filozofu **İbn Rüşd'dür**.
- İbn Rüşd'e göre nefsin güçleri şunlardır: **Beslenme**, büyüme, üreme, beş duyu, ortak duyu, **hayal gücü**, **düşünme gücü** ve istek gücü olmak üzere sekiz kısma ayırır. **DUYUMSAMA GÜCÜ YOKTUR**.
- **"Faslu'l makâl"** ile **"Bidâyetü'l müctehid ve nihayetü'l-muktesid"** en önemli eseridir.
- İbn Rüşd Allah'ın varlığını iki türlü ispatının olduğunu kabul eder:
 - 1) İnsana ve bütün varlıklara gösterilen **İnayet delili** (yani düzen ve nizam)
 - 2) Cansız varlıklarda hayatın, duyuların ve aklın yaratılmış olduğunu gösteren **İhtira (yaratma) delili**'dir.
- **İNAYET DELİLİ:** Allah'ın küllî bilgisi ve takdirinin kâinatın varlığı ve iyiliği yönünde tecelli etmesidir. Allah mutlak iyi olduğu için bilgi ve takdiri de en iyi ve mükemmel bir nizam olarak dışa vurmakta ve bu suretle varlık gerçekleşmektedir.
- **İHTİRA DELİLİ:** Allah'ın örneği ve benzeri olmayan bir şey meydana getirmesidir.
- Batıda etki uyandıran ama İslam felsefesinin sonu olarak kabul edilen **İbn Rüşd'tür**.

BÖLÜM IX: İBN HALDUN (1348 yılında vefat etmiştir.)

- **Modern tarih felsefesinin** kurucusudur.
- İslam dünyasının yetiştirdiği büyük bir devlet adamı, **tarih felsefecisi ve sosyologdur.**
- Yaşamının büyük bir kısmını Kuzey Afrika'da geçirdiğinden dolayı kendisine **Mağribî**'de denilir.
- **Kitabü'l İber'i** yazmıştır.
- İbn-i Haldun'a göre tarih ilmi hikmetin konusu her insanın merak ettiği bir alandır. İbn-i Haldun bu görüşüyle **ARİSTOTALES'in tarih anlayışını eleştirmiştir.**
- **Umran:** Bu kelime sözlüklere bakıldığında şu anlamlara gelir: **Bir yerde oturmak, yaşamak, ziyaret etmek, bina inşa etmek, insanlarla meskun olmak, iyi durumda tutulmak.**
- İbn Haldun, Umranı başlı başına bir ilim olarak ele almaktadır. Yeri geldiğinde Tarih felsefesi yerine kullanılırken yerine göre sosyolojiyi ifade etmektedir. **İbn Haldun'a göre bu yeni keşfedilmiş bir ilimdir.**
- **Umran İlminin Çeşitleri en temelde iki ye ayrılır: 1) Bedevî (göçebe yaşam) Umran ve 2) Hazarî (medenî) Umran.**
- Umran ilminin temel problemleri ya da konular şunlardır:
 1. Sosyal ilişkiler ve yaşama
 2. Devlet ve siyaset
 3. Ekonomi
 4. Kültür ve eğitim
- İbn Haldun'a göre toplumların en ilkel formu kabilelerdir. Bunlar akraba ve soy birlikteliğinden oluşur. İbn Haldun'un tarih felsefesinde kan bağıını oluşturan bu olguya **"asabiyet"** denir.

- İbn Haldun'a göre, devletin kurulma, yükselme ve çökme ile ilgili bazı aşamaları vardır.

İbn Haldun bunları tavrı olarak ifade ederek ve genel olarak şu beş aşamayı geçmeyen bu süreç *tavırlar kuramı* olarak ifade edilir.

a) *Zafer tavrı*: Harekete geçme ve zafere ulaşma aşamasıdır.

b) *İstibdat tavrı*: Yönetimi tek başına elinde bulundurma dönemidir.

c) *Fera tavrı*: Sükûnet, huzur ve rahatlık dönemidir. Yüksek binalar ve fabrikalar yapılır.

Sanatlar gelişir. İyilikler ve yardımlar yayılır.

d) *Sulh Tavrı*: Sahip olunan şeylere kanaat etme ve barış dönemidir.

e) *İsraf tavrı*: Ölçsüzce harcamalarda bulunma ve israf dönemidir.

!!! İBNİ HALDUN'A GÖRE EŞİTLİKÇİ OLMA, HAKKA RİAYET ETMEK AŞAMASI YOKTUR.

- "Lubabül İşarat" adlı eser FAHREDDİN RAZİ' ye aittir.

BÖLÜM X: İSLÂM FELSEFESİ'NİN BATI'YA GEÇİŞ VE ETKİSİ

• İslâm bilim ve felsefesinin Batıya geçişi üç aşamada olmuştur:

1) Birinci aşama: İspanya, Güney Fransa, İtalya ve Sicilya gibi ülkelerden öğrencilerin İslâm medreselerine gelip tıp, astronomi, matematik, coğrafya ve kimya gibi bilimleri okumalarıdır.

Bu öğrenciler daha sonra ülkelerine dönüp saygın bilim insanı olacaklardır.

2) İkinci aşama: İslâm eğitim sisteminin Batı'da taklit edilmeye başlamasıdır. Avrupa'da yeni kurulan okul, manastır ve üniversitelerde hem mimari açıdan hem de ders programlarının içerik ve öğretim yöntemlerinde medreselerden istifade edilmiştir.

3) Üçüncü aşama: İslâm bilimi ve felsefesi tercüme vasıtasıyla Batı'ya girmiştir.

• Batılıların Müslümanları daha yakından tanıyıp ilgi duymalarının nedenleri şunlardır:

- i. Müslümanların bazı bölgelerdeki nüfusunun artması,
- ii. Haçlı seferleri,
- iii. Seyyahlar,
- iv. Diplomatik ve ticari faaliyetler,
- v. Batı'nın eğitim sistemindeki yetersizlikleri.

• Batıda büyük oranda etki uyandıran ama İslam felsefesinin sonu kabul edilen kişi İbn Rüşddür.

• Batı dünyası bir yandan Müslüman filozofların şerhleriyle Aristoteles'i yeniden keşfedecek diğer yandan ise İslâm filozof ve felsefesini tanıyacaktı. Aristoteles ve diğer doğa bilimlerini keşfeden Batı medeniyeti tıp, astronomi, kimya, zooloji ve botanik gibi bilimlere yeniden yönelecektir. Bu sayede Avrupa'da Rönesans, Reform ve Aydınlanma felsefesi gibi hareketler ortaya çıkacaktır.

• Aristoteles'in Batı tarafından yeniden tanınmasını, Rönesans'ın temelleri arasında sayarsak bu rolü üstlenen mütercim Gerard de Cremone 'dır.

• Filozofların batıda tanınan isimleri şu şekildedir: (Batıyı etkilenlerdir.)

Gazali-Algazel / İbn-i Sina- Avicenna / İbn-i Tufeyl-Abubacer / İbn-i Bacce-Avempace / İbn-i Rüşd – Averroes /Farabi- Alfarabus / Kindi, Zekeriya er Razi, İbn Heysem(optikçi), Harezmi, Biruni, Fergani, El Battani, Ebul vefa Buzcani, Ömer Hayyam, İdrisi batıyı etkilemişlerdir.

BÖLÜM XI: İSLÂM FELSEFESİNDE İLİMLER TASNİFİ

- İlimlerin tasnif edilmesinin amacı **“Daha iyi anlamayı ve üretmeyi sağlamaktır.”**
- Tasniflerin şekillenmesini sağlayan etken şüphesiz araştırma yöntemlerindeki farklılıklardır.

- **İlimler sınıflamasında İslam düşünürlerinin özellikleri** şunlardır:
 - i. Meşşailer, Aristotelesin tasnifini ilke edinmişlerdir.
 - ii. İslam düşünce geleneğini sınıflandırmaya yansıtmışlardır.
 - iii. Konuyla ilgili müstakil eserler telif etmişlerdir.

- İlimler tasnifiyle ilgili filozofların eserleri şunlardır:

Kindî'nin *Kitab fi Mahiyeti'l ilm ve aksamihi*,

Fârâbî'nin *İhsau'l ulum*,

İbn Sînâ'nın *Aksamu Ulumu'l akliyye*,

Cabir b. Hayyan'ın, *Kitabu'l hudud*

İbn Haldun'un, *Mukaddime*

- İslâm felsefesinde ilimleri tasnif eden ilk filozof diyebileceğimiz kişi **Kindî**'dir.
- Farabi'nin tasnifinde Aristoteles'in *Organon* isimli eserinden yer alanlar şunlardır:
 - I. Makulat (Kategoriler)
 - II. İbare (Hermenötik)
 - III. Kıyas (I. Analitikler)
 - IV. Burhan (II. Analitikler)
 - V. Cedel (Topika)
 - VI. Mugalata (Sofistika)
 - VII. Hitabet (Retorika)
 - VIII. Şiir (Poetika)

BÖLÜM XII: OSMANLI MEDRESELERİNDE FELSEFE

- İslâm eğitim ve öğretim geleneğinde en önemli ve en temel müessese şüphesiz ki **medreseler**dir. Medreselerin tam olarak ne zaman ortaya çıktığı tam olarak bilinmemektedir.
- Ancak gerek dini ve gerekse eğitim faaliyetlerinin ilk yürütüldüğü yer Hz. Peygamberin mescidi olarak ifade edilen "**Mescid-i Nebi**"dir. Hz. Peygamber mescidin kenarında "**Suffe**" adı verilen bir bölüm ayırarak öğrenci yetiştirmeye başlamıştır. Bu bağlamda Suffe bugünkü anlamda eğitim ve öğretim anlamında İslâm düşünce geleneğinde kurulan ilk medrese ya da müessesedir.
- Daha sonra İslâm'da bilimler akademisi olarak kabul edebileceğimiz **beyt'ül hikme**'dir.
- Osmanlı Devleti döneminde ise ilk medrese **Orhan Gazi'nin 1331** yılında İznik'te kurduğu ve İznik Orhaniyesi adını taşıyan **İznik Medresesidir**. Buranın müderrisliğini dönemin meşhur âlimi **Davud-i Kayseri** yapmıştır.
- Osmanlı'nın son dönemlerinde Batı'daki ilmi eserleri tercüme etmek için kurduğu heyetin adı **Taife-i efrenciyan** 'dır.
- **Medreselerin gerileme ve bozulma nedenleri**nden bazıları şunlardır:
 - I. Beşik ulemalığı.
 - II. Medreselerdeki yöntem yanlışlığı .
 - III. Dirayetli müderrislerin siyasete geçme arzuları.
- **Molla Fenari**, OSMANLI'nın İLK ŞEYHÜLİSLAMI'dır.

BÖLÜM XIII: İSLÂM DÜNYASINDA AKLI DÜŞÜNCENİN GERİLEME NEDENLERİ

- İslâm dünyasında düşüncenin durması İbn Rüşd (1126-1198) sonrası ile başlatılır.
- İslâm dünyası neden bu kadar geriledi: Bu sorunun sebepleri şunlardır:

Siyasî Sebepler (Moğol İstilasası, Haçlı Seferleri) ,

Sosyal Sebepler,

Gazali'nin Etkisi (Tehafütül Felasife adlı eserde filozofları eleştirmesi),

Dînî Sebepler,

Ekonomik sebepleri vardır.